

Οι μετανάστες στα θρανία: Η κοινωνική ένταξη περνά από το σχολείο;

Συνέδριο “Διεπιστημονικές προσεγγίσεις του μειονοτικού και μεταναστευτικού φαινομένου”, ΚΕΜΟ, Αθήνα, 15-17 Δεκεμβρίου 2006

Παντελής Κυπριανού, Πανεπιστήμιο Πατρών

Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Διαπίστωση

Το σχολείο είναι καίριας σημασίας για την ένταξη των μεταναστών και τη δημιουργική συμβίωση με τους γηγενείς για 3 λόγους.

1. Η υποχρεωτική εκπαίδευση είναι ο μοναδικός θεσμός συνάντησης όλων των παιδιών, ανεξάρτητα, από γλώσσα και εθνότητα, άρα και των γονέων τους.
2. Το σχολείο, συνεπώς, μπορεί να αναδειχθεί σε τόπο συνάντησης των πολιτισμών και δημιουργικής όσμωσης. Το ενδεχόμενο αυτό αποκτάει ιδιαίτερα αξία σε μία χώρα χωρίς ανάλογους θεσμούς, όπως η Ελλάδα.
3. Εκτός από χώρος συνάντησης, το σχολείο είναι θεσμός μετάδοσης γνώσης, αξιών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, θεμελιώδη και τα τρία για την περαιτέρω διαδρομή γηγενών και αλλοδαπών.

Ερώτημα

Πόσο το ελληνικό σχολείο αποκρίνεται στα δεδομένα αυτά;

Η απάντηση είναι σύνθετη. Παραπέμπει στην ακολουθούμενη εκπαιδευτική πολιτική στο θέμα, το περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων, τις σχέσεις στην τάξη και βεβαίως, τα αποτελέσματα της έτσι όπως τα βιώνουν οι φορείς της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Στην εισήγησή μας εστιάζομαστε σε δύο κομβικά σημεία: τη σχολική διαδρομή των παιδιών των μεταναστών έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται στις επίσημες στατιστικές και τις αναπαραστάσεις των παιδιών αυτών και των γονέων τους για το ελληνικό σχολείο, το περιβάλλον και τη δική τους διαδρομή.

Ενιαίο Λύκειο										
1995/96	277133	99,2	181	0,1	1889	0,7	2070	0,8	279203	100
1996/97	272638	99,2	327	0,1	1927	0,7	2254	0,8	274892	100
1997/98	268007	99,0	527	0,2	2210	0,8	2737	1,0	270744	100
1998/99	262393	98,7	955	0,4	2443	0,9	3398	1,3	265791	100
1999/00	247263	98,4	1452	0,6	2521	1,0	3973	1,6	251236	100
2000/01	243026	98,1					4809	1,9	247835	100
ΤΕΕ + Ενιαίο Λύκειο										
2002/03	342406	94,9	11367	3,2	6843	1,9	18210	5,1	360616	100
2003/04	330689	93,7	14786	4,2	7530	2,1	22316	6,3	353005	100

Ειδικότερα. Όσον αφορά το 1.

Α. Αρκετά παιδιά μεταναστών είτε κατατάσσονται σε χαμηλότερες για την ηλικία τους τάξεις –με αρνητικές συνήθως συνέπειες για την περαιτέρω διαδρομή τους- είτε επαναλαμβάνουν τάξεις (12% στην έρευνα των Γκότοβου/Μάρκου)

Β. Παρά τη συνεχή αύξηση του αριθμού τους στη μετα-υποχρεωτική εκπαίδευση, φαίνεται ότι αρκετοί αλλοδαποί μαθητές σταματούν το σχολείο μετά το γυμνάσιο –το ποσοστό για τους γηγενείς κυμαίνεται στο 10%.

Γ. Από τα στοιχεία μέχρι το 2001 φαίνεται ότι δύο στους τρεις αλλοδαπούς που συνεχίζουν στη μετα-υποχρεωτική εκπαίδευση κατευθύνονται στα υποβαθμισμένα ΤΕΕ σε αντίθεση με τους γηγενείς που πάνε κατά τα 2/3 στο Ενιαίο Λύκειο.

Δ. Οι βαθμοί των γηγενών, κατά μέσο όρο, είναι υψηλότεροι από αυτούς των μεταναστών.

Για το 2.

Α. Οι αλλοδαποί στο ελληνικό σχολείο τα πάνε καλύτερα απ' ότι άλλοι μετανάστες, πχ. οι Έλληνες, σε άλλες χώρες.

Β. Οι αλλοδαποί που πάνε στο ελληνικό σχολείο είναι οι λιγότερο ευνοημένοι και σίγουρα από τις πιο φτωχές χώρες. Αυτό γιατί οι μεγάλες δυτικές χώρες (ΗΠΑ, Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία αλλά και η Ιαπωνία) διαθέτουν δικά τους σχολεία στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Το ίδιο έκαναν και ορισμένες κοινότητες στην Αθήνα (Ουκρανοί, Πολωνοί, Ρώσοι).

Γ. Παρά τις κατά καιρούς εξαγγελίες, οι ελληνικές εκπαιδευτικές αρχές έχουν κάνει ελάχιστα πράγματα για τη σχολική ένταξη των αλλοδαπών.

Δ. Να συνυπολογίσουμε, τέλος, τις μεγάλες δυσχέρειες πολλών αλλοδαπών, από τη γλώσσα ως τη στέγαση και την εργασία, οι οποίες δεν τους επιτρέπουν να αφοσιωθούν στα μαθήματά τους.

Από την ανάμικτη αυτή εικόνα θα μπορούσε να εξαχθεί ότι το ελληνικό σχολείο επιτελεί σχετικά ικανοποιητικά το ρόλο του και να στηρίξει ορισμένες, αρκετά διαδεδομένες, απόψεις σε εκπαιδευτικούς και σε πολιτικούς ότι η κατάσταση «βελτιώνεται» με τον καιρό καθώς οι μετανάστες μαθαίνουν καλύτερα την ελληνική γλώσσα και εντάσσονται περισσότερο στην κοινωνία.

Η άποψη αυτή είναι το λιγότερο απλουστευτική. Αποκρύβει την απουσία επεξεργασμένης εκπαιδευτικής πολιτικής στο ζήτημα και, κυρίως, παραβλέπει κρίσιμους κοινωνιολογικούς παραμέτρους η αλλαγή των οποίων μπορεί να τροποποιήσει άρδην τα δεδομένα και να καταστήσει το ζήτημα της σχολικής ένταξης των μεταναστών ένα τεράστιο κοινωνικό ζήτημα.

Α. Στις στατιστικές της εκπαίδευσης δεν γίνεται μνεία στη διαδρομή των μεταναστών μετά το Λύκειο. Φαίνεται ότι αναλογικά λίγοι συνεχίζουν στα ΑΕΙ, τα «καλά» τμήματα κατά πρώτο λόγο.

Β. Οι πρώτοι μετανάστες στην Ελλάδα (όπως και οι παλλινοστούντες) διαφέρουν από τους μετανάστες προηγούμενων δεκαετιών. Προέρχονται στη μεγάλη τους πλειονότητα από χώρες που έδιναν μεγάλη αξία στο σχολείο. Οι ίδιοι, επιπλέον, έχουν πάει κατά μέσο όρο σχολείο, όσο τουλάχιστον οι Έλληνες, αν όχι περισσότερο. Για τους λόγους αυτούς (συν το γεγονός ότι το σχολείο συνιστά για αυτούς το κατ' εξοχήν μέσο ένταξης) επενδύουν πολύ στο σχολείο με αποτέλεσμα μία όχι ευκαταφρόνητη μειοψηφία (κυρίως κορίτσια) να ξεχωρίζουν. Το ερώτημα είναι πόσο θα κρατήσει αυτό;

Γ. Η απουσία εκπαιδευτικής πολιτικής στο ζήτημα της σχολικής ένταξης των μεταναστών σε συνδυασμό με την προοδευτική επικράτηση σε επίπεδο σχολείο της λογικής της πολιτισμικής αφομοίωσης οδηγεί μέρος της δεύτερης γενιάς των μεταναστών σε προϊούσα προλεταριοποίησή τους με συνέπειες ενδεχόμενα οδυνηρές τόσο για τη συμβίωσή τους με τους γηγενείς όσο και το μέλλον των επόμενων γενεών.

Στη διαδικασία προλεταριοποίησης και περιθωριοποίησης είναι αλήθεια αρκετοί μετανάστες αντιτάσσουν δικές τους στρατηγικές που περιπλέκουν την ανάγνωση των στατιστικών. Για να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες τους Λυκείου αρκετοί στρέφονται στα ΤΕΕ. Στη συνέχεια εγγράφονται σε πανεπιστήμια της χώρας καταγωγής τους ή σε δυτικά (Αγγλία, Γερμανία συνήθως) για να σπουδάζουν συχνά αντικείμενα με μεγάλη ζήτηση στην Ελλάδα (Ιατρική

συνήθως) ή άλλα που είναι πιο κοντά στις παραδόσεις τους όπως Μουσική. Παρότι οι στρατηγικές αυτές προφυλάσσουν από το άγχος και το στίγμα της σχολικής αποτυχίας, τα προβλήματα ένταξης ακόμη και για την ομάδα αυτή δεν εξαλείφονται αλλά, συνήθως, μετατίθενται, για αργότερα.

Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν: Αφηγήσεις μαθητών

Θα θίξω ορισμένες πτυχές που δεν βγαίνουν από τα στατιστικά στοιχεία.

Προέρχονται από αφηγήσεις ζωής με νεαρούς μετανάστες, αγόρια και κορίτσια και με τους γονείς τους. Οι συνεντεύξεις συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος "Έμφυλες διαστάσεις της μετανάστευσης από τη ΝΑ Ευρώπη: ένταξη, εργασία και διαπολιτισμική επικοινωνία" που εκπονείται στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας από την άνοιξη του 2004

- Το δείγμα. Από ένα σύνολο 60 συνεντεύξεων με άνδρες και γυναίκες από την Αλβανία και τη Βουλγαρία, οι 10 είναι με νεαρά άτομα (16-30 χρονών) που φοίτησαν ή φοιτούν ακόμα σε ελληνικό σχολείο (έξι κορίτσια και ένα αγόρι από την Αλβανία, 1 κορίτσι και 2 αγόρια από την Βουλγαρία). Υπάρχουν ακόμα άλλες 10 συνεντεύξεις με νέους, σχεδόν όλες με αγόρια από την Αλβανία που δεν ολοκλήρωσαν την εκπαίδευσή τους ούτε εδώ ούτε εκεί και σήμερα εργάζονται, συνήθως στην οικοδομή. Μόνο δύο φοιτούν παράλληλα στο εσπερινό Λύκειο, και άλλα δύο σκέφτονται να πάνε.
- Τα στοιχεία αυτά έχουν μόνο σχετική αξία, γιατί το δείγμα είναι πολύ μικρό. Δείχνουν όμως δύο σημαντικές τάσεις ως προς τους μετανάστες από την Αλβανία, οι οποίες επιβεβαιώνονται από τις συνεντεύξεις.
  - Έμφυλη διάσταση: περισσότερα κορίτσια από αγόρια στο σχολείο.
  - Τα περισσότερα αγόρια ήρθαν σε εφηβική ηλικία και δεν ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους εκεί, είτε γιατί προτίμησαν την (ανδρική) περιπέτεια της μετανάστευσης (νεανική επανάσταση) είτε γιατί διαλύθηκε το σχολείο τους, επειδή όλοι οι μαθητές και οι δάσκαλοι ήρθαν στην Ελλάδα.

Το μυαλό μου πήρε αέρα, μόλις το '91 χάλασε ο κόσμος τότε και όταν έφευγαν οι άνθρωποι από 'δω και από 'κει, έφυγα και εγώ

(Σωκράτης, σήμερα 30 χρονών, έφυγε το 1991 σε ηλικία 14 ετών)

- Η τύχη της δεύτερης γενιάς είναι κρίσιμης σημασίας για την "ένταξη" των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Η σχολική εμπειρία θα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή, τόσο ως προς το αποτέλεσμα της φοίτησης όσο και προς την κοινωνικότητα που αναπτύσσεται στο σχολείο.
- Ως "δεύτερη γενιά" εννοώ τόσο τα παιδιά των ενήλικων μεταναστών όσο και εκείνα που ήρθαν ως έφηβοι. Το κριτήριο είναι ότι ήταν σε σχολική ηλικία στο διάστημα 1990-2005.

Το υλικό των συνεντεύξεων προκαλεί τις εξής σημαντικές παρατηρήσεις

Σχετικά με την επίδοση στο σχολείο

- Οι περισσότεροι ενήλικοι μετανάστες θεωρούν ότι ανήκουν σε μια "χαμένη γενιά". Παρόλο που αρκετοί έχουν ανώτερο μορφωτικό επίπεδο βρίσκουν όλες τις πόρτες για κοινωνική άνοδο κλειστές: αναγνώριση πτυχίου ή ειδικότητας, μια μόνιμη και σταθερή δουλειά, μια δική τους επιχείρηση. Γι' αυτό έχουν εναποθέσει όλες τις ελπίδες τους στη μόρφωση των παιδιών τους.
- Εάν θεωρήσουμε δεδομένο ότι το μορφωτικό επίπεδο των γονιών παίζει σημαντικό ρόλο στη σχολική επιτυχία των παιδιών τους, τότε η αμέσως επόμενη γενιά θα αντιμετωπίσει μεγαλύτερα προβλήματα απ' αυτούς που βρίσκονται σήμερα στο σχολείο. Είναι τα παιδιά εκείνων που "έπεσαν στην τρύπα της μετάβασης" (όπως ο Σωκράτης) και έχουν σαφώς κατώτερο μορφωτικό επίπεδο από εκείνους που ολοκλήρωσαν την εκπαίδευσή τους επί κομμουνισμού.
- Οι αφηγήσεις των παιδιών μας δείχνουν και τα πολλά εμπόδια που επηρεάζουν αρνητικά τη σχολική επίδοσή τους. Η δυσκολία της γλώσσας και το πρόβλημα των αρχαίων, σε συνδυασμό με την έλλειψη βοήθειας, μειώνει την επίδοσή τους κυρίως στα μαθήματα θεωρητικής κατεύθυνσης, ενώ στις θετικές επιστήμες τα πηγαίνουν συχνά καλύτερα από τους Έλληνες. Τα περιστατικά ρατσιστικής συμπεριφοράς από συμμαθητές τους, αλλά και η τοποθέτησή τους σε τάξεις με παιδιά μικρότερης ηλικίας, η ακόμα και για νοητικά καθυστερημένα παιδιά τα αποθαρρύνει. Τέλος, οι οικογένειές τους

δεν έχουν τα μέσα να τα σπουδάσουν ή να πληρώσουν φροντιστήρια. Γι' αυτό πολλά παιδιά, περισσότερα από τους συνομήλικες τους έλληνες, δουλεύουν παράλληλα. Αυτό το κάνουν αφενός για να βοηθήσουν την οικογένεια, αλλά και για να αποκτήσουν μια αυτονομία από τους γονείς τους. Τα "λεφτά" και η επένδυσή τους σε καταναλωτικά αγαθά και στη διασκέδαση παίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο για να γίνουν αποδεκτά στη σχολική τους κοινότητα (π.χ. να διαθέτουν το ακριβότερο κινητό).

- Ως προς τις εκπαιδευτικές επιλογές μετά τη υποχρεωτική εκπαίδευση, φαίνεται να παίζει μεγαλύτερο ρόλο η προοπτική μιας επαγγελματικής αποκατάστασης παρά το κύρος που μπορεί να προσφέρει ένα πτυχίο Πανεπιστημίου. Γι αυτό πολλοί προτιμούν να φοιτήσουν σε ένα ΤΕΕ ή ΤΕΙ ώστε να βρουν πιο εύκολα μια καλύτερη και πιο σταθερή δουλειά από τους γονείς τους (αγόρια πληροφορική, μηχανικοί αυτοκινήτων, υδραυλικοί, ηλεκτρολόγοι, κορίτσια κομμωτική, νοσηλευτική). Οι λίγοι Βούλγαροι που έχουν τα παιδιά τους εδώ, φαίνεται ότι προτιμούν να τα στείλουν για σπουδές στη Βουλγαρία.

Σχετικά με το σχολείο ως μέσο κοινωνικής ένταξης

- Τα περισσότερα παιδιά, αλλά και οι γονείς τους αναφέρουν περιστατικά ρατσιστικής συμπεριφοράς ή κοινωνικού αποκλεισμού στο σχολείο κατά τα πρώτα έτη φοίτησης τους. Οι περισσότεροι δεν είχαν καμιά βοήθεια στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και έμαθαν ελληνικά είτε από την τηλεόραση είτε στο δρόμο. Η γειτονιά παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο κοινωνικής ένταξης όπως το σχολείο.
- Ωστόσο, προχωρώντας στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, τα προβλήματα ξεπερνιούνται σε μεγάλο βαθμό και διαμορφώνεται συχνά μια διαπολιτισμική κοινωνικότητα. Αυτή, μαζί με μια νεανική κουλτούρα (βλέπε ανακοίνωση Αλεξάνδρας Σιώτου στο ίδιο synedrio) και ο έρωτας λειτουργούν περισσότερο σαν μέσο ένταξης παρά το περιεχόμενο των μαθημάτων. Εξίσου σημαντικό είναι ότι μέσα από αυτή τη νεανική κοινωνικότητα τα παιδιά των μεταναστών μαθαίνουν νέα πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία συχνά μεταδίδουν και στους γονείς τους. Σε πολλά σχολεία όμως για τους Αλβανούς και τις Αλβανίδες προϋπόθεση για να

μπον στην παρέα είναι η βάπτιστη και η υιοθέτηση ελληνικού ονόματος. Τέτοια ήταν και η περίπτωση της Ανθής, η οποία αισθανόταν ξένη στο σχολείο της μέχρι τη στιγμή που βαπτίστηκε και κάλεσε όλη την τάξη στην τελετή.

Αισθανόμουν ότι δεν μπορώ να πλησιάσω τους συμμαθητές μου, γιατί μπορεί κάτι απ' αυτά που θα πω να τους τσατίσει. Ενώ ήξερα ότι τα κορίτσια βγαίνουν μεταξύ τους, δεν ερχόταν κάποια να μου πει «θέλεις να βγεις μαζί μας; Έχεις παρέα γι' αυτό το Σάββατο;», δεν συζητιόταν ποτέ αυτό μεταξύ μας. Μετά την τρίτη Γυμνασίου εγώ βαπτίστηκα και τις κάλεσα όλες στη βάπτισή μου, για να δουν λίγο πως είμαι, στην οικογένειά μου, ότι έχω κοινωνικότητα... ..όλοι όσοι με ρωτούσαν πως σε λένε και απαντούσα Γερίνα και άρχισε μετά όλη η ιστορία και πως σε λένε έτσι και γιατί και από πού είσαι και το ένα και τα άλλο, ενώ, όταν άρχισαν να με λένε Μαρία που βαπτίστηκα, ε, ξεχάστηκε αυτό.

- Μόνο ένα από τα 10 άτομα που πέρασαν από το ελληνικό σχολείο συνάντησε μια μορφή διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η Δάφνη ήρθε από τη Βουλγαρία σε ηλικία 2 ετών και έκανε όλη την εκπαίδευσή της εδώ, σήμερα σπουδάζει με επιτυχία στο Μουσικό Λύκειο, με άριστες σχέσεις με τους συμμαθητές της. Όταν ήταν στο δημοτικό, το σχολείο της εφάρμοζε στην ευέλικτη ζώνη ένα πρόγραμμα πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Είχαμε και άλλα ξένα παιδιά στην τάξη. Είχαμε απ' τη Ρουμανία, απ' την Αλβανία και ο καθένας [έλεγε για τα] δικά του έθιμα. Και στο τέλος της χρονιάς κάναμε μία γιορτή και τα δείξαμε. Αλλά δεν ήταν, δεν ξεχώριζαν ας πούμε παιδιά ότι ξέρεις «εσύ είσαι απ' την Αλβανία, απ' τη Βουλγαρία». Προσπαθούσαμε, εγώ ας πούμε που ήμουνα κάπως καλή μαθήτρια, μην το πω άριστη, βοηθούσα τα άλλα τα παιδιά και εκείνοι, οι δάσκαλοι προσπαθούσανε, δεν ξεχώριζαν κανένα παιδί.

Ωστόσο, η πολυπολιτισμική εκπαίδευση δεν οδηγεί αναγκαστικά στην αφομοίωση, όπως φαίνεται να πιστεύουν οι επίσημες αρχές που την προωθούν. Όταν εφαρμόζεται σωστά, όπως στην περίπτωση της Δάφνης, δημιουργεί τη δυνατότητα για τα παιδιά να αισθάνονται άνετα σε πολλαπλές ταυτότητες. Η Δάφνη έχει φίλο Έλληνα, η καλύτερη φίλη της είναι Αλβανίδα, αλλά η ίδια ανακάλυψε ξανά το βουλγάρικο πολιτισμό, σκοπεύει να σπουδάσει στη Βουλγαρία και αισθάνεται ευθύνες για μια πατρίδα που την βλέπει με τα μάτια μιας ξένης

όταν πηγαίνουμε έτσι στη Βουλγαρία με τ' αυτοκίνητο βλέπω τους δρόμους χαλασμένους και λέω από μέσα μου «Αυτά μια μέρα όλα εγώ θα τα λύσω τα

προβλήματα.» Ότι θέλω να βοηθήσω αυτό το κράτος κι ας μην έχω μεγαλώσει εκεί πέρα. Απλά νιώθω ότι είναι πατρίδα μου. Γιατί είναι πολύ φτωχά εκεί. Περνούσαμε από χωριά που τα σπίτια ήτανε από χώμα φτιαγμένα, έτοιμα να πέσουνε! Παιδιά ξυπόλυτα, μες στις λάσπες! Και μου χουν μείνει αυτά μες στο μυαλό ακόμη. Έχω τις εικόνες μπροστά μου.

Συμπέρασμα: το θετικό παράδειγμα της Δάφνης αποτελεί εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα: το ελληνικό σχολείο προς το παρόν λειτουργεί περισσότερο προς την κατεύθυνση της αφομοίωσης παρά προς την ένταξη